

Виолета П. Џонић*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департаман за руски језик и књижевност

АЛТЕРНАТИВНЕ МОГУЋНОСТИ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ИМПЕРАТИВНОСТИ У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Језик, као неисцрпан извор информација, не престаје да подстиче на истраживање језичких проблема. Циљ овог рада је да се истраже императивне форме и значења у руском и српском језику и да се покаже које су све језичке могућности за исказивање императивног значења. У раду се користе контрастивни и дескриптивни метод.

Ослањајући се на основно значење императива «захтев да се радња изврши», посматрано је императивно значење на три нивоа. Најпре, полазећи од основне форме императива, анализа је показала да постоје и друге морфолошке форме, као што су: инфинитив, перфекат, просто будуће време (у руском језику), као и различите синтаксичке конструкције за његово исказивање. На другом нивоу пошло се од двојаког приступа у значењу императива: 1. изражавање «благих форме», тј. некатегоричног значења императива и 2. изражавање категоричног значења императива. И најзад, на трећем нивоу разматрана је употреба поменутих значења везаних за стилски обележену употребу која уоквирује нашу анализу феномена императива у руском и српском језику.

Кључне речи: императив, руски језик, српски језик, значење категоричности, категорија глаголског вида.

С обзиром на то да је императив у оба језика, а посебно у руском, специфична морфолошка категорија која се одликује посебном употребом и значењем захваљујући различитим морфолошким формама и синтаксичким конструкцијама, анализа се спроводи у три фазе: најпре се спроводи анализа морфолошких категорија, као што су инфинитив, перфекат, просто будуће време и потенцијал у руском језику, затим се анализирају разноврсне синтаксичке конструкције, које се, на основу значења, деле на две групе: 1. некатегорично значење императива, његове учтиве, «благих форме» и 2. категорично значење императива, и у трећој фази се све сагледавају кроз стилску употребу. На тај начин долази се до веома важног прегледа категорија и форми у оба језика и значајних резултата да је императив у руском језику облик који је знатно богатији начинима на које се изражава, значењима и могућностима употребе, него што је то у српском језику.

Корпус који се користи су граматике руског језика (у поређењу са српским), збирка приповедака «Белкинове приче» А.С. Пушкина у преводу Б. Ковачевића као и роман «Обломов» И.А. Гончарова у преводу М. Глишића на српски језик.

* violeta.dzonic@filfak.ni.ac.rs

1. Морфолошке форме императива

Побуда ка извршењу радње од стране говорног лица може да се односи пре свега на саговорника; зато је природно што је основна форма императива форма 2. лица једнине или множине. Форме заповедног начина се карактеришу у говору посебном, типичном за њих интонацијом, с нијансама наредбе, опомене, молбе, зависно од ситуације. (Академијина граматика, 1980: 490)

Формално не постоји форма за 1. лице једнине императива. Ипак, проф. М. Стевановић сматра да «заповест може да се изриче самом себи обликом 1. лица једнине презента с везником да: да идем. А те врсте заповест може се изрицати и осталим лицима и онима, дакле, за које имамо праве облике императива.» (Стевановић, 1986: 337).

Искази са императивом по правилу се упућују неком лицу, ређе другом живом бићу (животињи), или нечем неживом што се схвата персонификовано, као што је случај у поезији, нпр.

Храни меня, мой талисман...
(Пушкин)

Чувај ме, амајлијо моја...
(Пипер, 2005: 183, 184)

Основни облици заповедног начина и у руском језику и у српском језику су веома разноврсни, а посебно у руском језику и то: у 2. лицу једнине где имају три форме, захваљујући тројакој флексији, као и у 3. лицу једнине и множине и у 1. лицу множине, где се императив образује помоћу разноврсних творбених речци. Међутим, како предмет овог рада није грађење императива у поменута два језика, само се спомињу најважније карактеристике, али се зато настоји да се та творбена разноликост императива и у руском и у српском језику илуструје бројним примерима са различитим облицима императива, издвојеним у процесу анализе наведеног корпуса, као и да се укаже на сличности и разлике у формирању облика императива у анализираним језицима.²

„Постой, однако ж.”
(А. Пушкин, 1964: 314)

„Али чекај, ипак.”
(Пушкин, 1956: 199)

– Ну, да нужды нет: подай сюда, я начерно напишу, а Алексеев уже перепишет.
(И. Гончаров, 2002: 112)

– Него, што му драго: дај овамо, ја ћу саставити, а Алексејев ће већ преписати.
(Гончаров, 1952: 114)

– Ну, сколько ж это будет всего, считай – говорил Илья Ильич и сам начал считать.

(И. Гончаров, 2002: 113)

– Па колико ће то бити свега, израчунај! – рече Иља Иљић, па и сам поче рачунати.
(Гончаров, 1952: 116)

„Так если ты меня любишь, сбегай туда поскорей и положи в душло вот это кольцо, да смотри же, что никто тебя не видал.”

„Онда ако ме волиш, трчи одмах тамо и спусти се у душљу, ево, овај прстен, али пази да те нико не види.”

² У руском језику «-ь» је флексија за грађење 2. лица једнине коју српски језик нема. Јединствена форма која се у овом лицу користи са тврдим сугласником на крају је ляг (од глагола лечь).

(Пушкин, 1956: 281)

(А. Пушкин, 1964: 367)

– Принеси, что есть. Да как это не было? – Донеси шта има. Али како то да није остало?

(А. Гончаров, 2002: 109)

(Гончаров, 1952: 111)

– Ну-ка подними! – с насмешкой говорил
Илья Иьич. – Что ж ты? За чем дело стало?
неш?

(А. Гончаров, 2002: 110)

– Дела³, дигни! – рече Иља Иљић
подсмевајући му се. – Што не диг-
Што ти смета?

(Гончаров, 1952: 112)

„Встань Маша, стыдно!“

(А. Пушкин, 1964: 238)

„Устани, Маша, како те није стид?“

(Пушкин, 1956: 77)

„Не церемонься, батюшка, – ответил
тот глухо, – ступай себе вперед; указы-
вай гостям дорогу!“

(А. Пушкин, 1964: 254)

„Не цифрај се, баћушка, – одговори
му овај потмуло – хајде ти само нап-
ред, показуј гостима пут.“

(Пушкин, 1956: 104)

„Ей, Дуня! – закричал смотритель, – по-
ставь самовар, да сходи за сливками.“

(А. Пушкин, 1964: 258)

„Еј, Дуња, – повика управник, – пос-
тави самовар, па иди по павлаку.“

(Пушкин, 1956: 111)

– Ну, ты никогда этак не кончишь, – сказал
Илья Иьич, – поди-ка к себе, а счета подай
мне завтра да позаботься о бумаге и
чернилах...

(А. Гончаров, 2002: 114)

– Па ти тако нећеш никад свршити!
– рече Иља Иљић. – Иди, а рачуне
ми донеси сутра и постарај се за
хартију и мастило...

(Гончаров, 1952: 116)

„Скажите⁴, правду ли муж говорит?“

(А. Пушкин, 1964: 238)

„Реците ми да ли мој муж говори
истину? «

(Пушкин, 1956: 77)

„Не старайтесь лишить меня последнего
утешения: мысль, что бы вы согласились
сделать мое счастье, если бы ...“

(А. Пушкин, 1964: 248)

„Немојте да ме лишавате
последње утехе: помисао да бисте ви
пристали да ме учините срећном,
када би ...“

(Пушкин, 1956: 93)

„Начнём сызнова, кинем жребий кому
стрелять первому.“

(А. Пушкин, 1964: 238)

„Да почнемо поново; хајде да
бацамо коцку ко ће први да гађа.“

(Пушкин, 1956: 76)

„Но возвратимся к добрым, ненарадов-
ским помещикам и посмотрим что-то у

„Него да се ми вратимо нашим
добрым ненарадовским спахијама и

3 Речца *дела* је архаична, а употребљена је у значењу речце *хајде*. О употреби ове речце са формам императива као еквивалентима руских подстицајних речци, нпр.: *-ка, -же* се нећемо бавити у овом раду, јер оне не учествују у грађењу императивних форми, али се употребљавају, посебно, у говорном језику.

4 Употреба постфикса *-те* у учтивом говору је обавезна. (Маројевић, 1983: 198-199)

них делается.“

да видимо шта се код њих дешава.“

(А. Пушкин, 1964: 244)

(Пушкин, 1956: 87)

У руском језику речца *давай(те)* може бити употребљена самостално, дакле без глагола, и у том случају, такође, има значење императива у значењу подстицања, бодрења: Идемо! (Веома често се она користи у спортском окружењу, на утакмицама и сл.)

2. Употреба других глаголских облика у значењу императива

Значења императива се могу изразити на морфолошком и синтаксичком плану⁵.

2.1 Употреба других морфолошких облика у значењу императива

а) Значење императива у руском језику може се изразити инфинитивом. Инфинитивом се исказује најстрожа заповест: Сестъ! – Седи! Седите! За српски језик није карактеристична употреба инфинитива у значењу императива, али је карактеристична форма прошлог или садашњег времена са речцом *да*, којом се такође изражава најстрожа заповест: Да си села! Да сте сели! „Одмах да ми пронађеш тога што се дрзнуо да са мнош разговара да га научим памети“ (Пушкин, 1956: 225)

б) Значење императива у руском језику се може изразити обликом множине прошлог времена, али за српски језик није карактеристична оваква употреба перфекта. Облик множине прошлог времена употребљава се у разговорном језику само од неких глагола:

Пошли! Хајдемо! Пођимо! (пешке)
 Поехали! Хајдемо! Пођимо! (превозним средством).

в) Значење императива у руском језику може се изразити обликом простог будућег времена:

Завтра пойдёшь раньше! Сутра крени раније! или Сутра ћеш кренути раније!

Као и у претходна два случаја, формом простог будућег времена се исказује категорична заповест. У српском језику би еквивалент овој форми била форма заповедног начина или, као у руском језику, форма футура, који има значење изразите категоричности.

На овом месту желимо да истакнемо да смо наишли на један интересантан случај. Понекад форма 1. л. множине императива у руском језику у зависности од контекста, посебно у текстовима научног стила, може имати осим значења императива и значење 1. л. множине простог будућег времена. Исту еквиваленцију има и у српском језику. Такав је пример:

5 Будући да се одређена императивна значења односе на облике и конструкције не у свом основном значењу, наглашавамо да су у већини случајева праћена узвичном интонацијом.

Рассмотрим то положение.
(Богдановић, 2005: 58)

Размотрићемо (размотримо) ову констатацију.
(прев. аут.)

г) Значење императива у руском језику се може изразити обликом сложеног будућег времена:

Будем писањ!
Будем работати!

Пишимо!
Радимо!

Категоричност није изражена, а императивност се изражава узвичном интонацијом.

д) Значење императива у руском језику се може изразити обликом кондиционала, такође, са значењем категоричности:

Подождали бы ещѐ немного! Сачекајте још мало!
(Пипер, 2005: 187) (прев. аут.)

Кондиционал се понекад користи у императивној улози, и то када се ради о опрезној, уcticвој жељи, молби и сл. Рецимо:

Посидели бы ещѐ! Кад бисте још мало поседели
(Могли бисте још мало поседети)

Случајеви под г) и д) нису карактеристичне императивне форме за српски језик.

2.2 Синтаксичке конструкције у императивном значењу

а) Значење императива у руском језику се може изразити обликом инфинитивне реченице:

Молчать! Ђути! Ђутите!
Встать! Устани! Устаните!
Завтра всем быть здесь! Сутра да сви будете овде! или Сутра да сте сви овде!

Безличне реченице овога типа означавају категоричну наредбу. (Маројевић, 1983: 310)

За српски језик није карактеристична употреба инфинитивне реченице у овом значењу.

б) Значење императива у руском језику се може изразити обликом личне реченице са обликом прошлог времена и речцом *чтобы* са значењем категоричне наредбе:

Чтобы завтра же вернул старое меню! Да си сутра вратио стари мени! или («Кухиња»)⁶

⁶ Оваква реченична конструкција је карактеристичнија за разговорни стил. Пример је преузет из руске серије «Кухиња».

Да сутра вратиш стари мени!

(прев. аут.)

Прва варијанта превода на српски језик исказује изразитију категоричност. То су конструкције с речцом да и перфектом или презентом. У српском језику постоје сличне императивне конструкције одричног типа са одричном формом немој и одричном формом помоћног глагола јесам и перфектом глагола: Немој да ниси научио стихове! (прим. аут.) или са презентом глагола и одричном речцом не: Немој да не научиш сихове! (прим. аут.) Категоричност је посебно изражена.

3. Специфичност употребе глаголског вида код императивног значења категоричности

а) Императив од неких глагола несвршеног вида употребљава се за исказивање учтиве молбе. У српском језику у овом случају се употребљава императив глагола свршеног вида, што је значајна разлика:

Заходите к нам!

Проходите в комнату, пожалуйста.

Садитесь!

Свратите код нас!

Уђите у собу, молим вас.

Седите!

Већу категоричност исказују облици императива свршених глагола: Зайдите! Пройдите! Сядьте! (Маројевић, 1983: 199) Тако би наведени примери у руском језику изражавали не љубазан, него веома груб позив, док у српском језику императив свршених глагола нема изражену категоричност. Категоричност на српском језику изражава се у оваквим случајевима употребом глагола несвршеног вида: Улазите! Пролазите! Седајте!

б) Посебну врсту реченица у руском језику представљају упитно-одричне реченице са формом простог будућег времена и некатегоричним значењем, тј. учтивом формом, иако је у њима употребљен глагол свршеног вида:

Вы не скажете, где находится театр? Да ли би сте ми рекли где се налази позориште?

(прим. аут.)

(прев. аут.)

У српском језику се користи упитна кондиционална реченица, такође, са израженим значењем љубазности или учтиве молбе.

4. Императивне форме са пренесеним значењем

Посебну врсту иреалних реченица чине оне које немају везник, а предикат им је изражен императивом. На српски језик оне се преводе као да су са везником *если бы* и немају структуру карактеристичну за српски језик. Уп.:

Напиши он задание, он бы получил хорошую отметку.

Да је написао задатак, добио би добру оцену.

Овакве реченице могу се односити на прошлост (да је написао), будућност

(кад би написао), а такође и на садашњост, односно контекст указује на то о каквом се значењу ради:

Будь на моём месте, ты бы сделал
то же самое.

Да си на моме месту, ти би исто
урадио
(Кад би био на мом месту, ти би
исто урадио).

Напиши я письмо, он обрадовался бы.⁷

Када бих написао писмо, он би се
обрадовао. (Тошовић, 1988: 401)

Знай я ремесло – жил бы в городе!

Да знам занат, живео бих у граду.
(Тошовић, 1988: 342, 343)

Као што се види из примера у српском језику, оне најчешће имају структуру и значење условне реченице.

5. Закључна разматрања

Анализа облика императивних форми и значења у руском и српском језику је показала велико богатство морфолошких и синтаксичких средстава у оба језика, а посебно у руском, у којем се користе различите могућности за изражавање императивног значења. Посебно је много алтернативних морфолошких форми и синтаксичких конструкција са значењем категоричности, почев од инфинитива, преко прошлог времена и потенцијала до будућег времена у руском језику. У српском језику у највећем броју наведених значења из руског језика одговара форма императива, а степен категоричности је везан за контекст. Веома значајна разлика постоји у степену категоричности наредбе употребом глагола свршеног или несвршеног вида: у руском употреба свршеног вида често указује на повећану категоричност, док се у српском језику у истој ситуацији користи глагол несвршеног вида, и обрнуто: руски глагол несвршеног вида указује на учтивост, а у српском се у истој ситуацији користи глагол свршеног вида. Ово запажање врло је важно за оне који уче руски или српски као страни језик.

Сматрамо да ова анализа на нешто другачији начин, преко систематичног прегледа алтернативних форми и значења, свакако, употпуњује и продубљује знања о императиву у оба језика и даје могућности за даља истраживања.

Цитирана литература

- Маројевић Р. Граматика руског језика Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1983.
Пипер П. Граматика руског језика у поређењу са српском, Београд: «Завет», 2005.
Русская грамматика. Академия наук СССР – Институт русского языка, Под. ред. Ю. Шведовой, том 1, Москва: Изд. «Наука», 1980.
Стевановић М. Савремени српскохрватски језик, Београд: «Научна књига», 1986.

⁷ У овом и наредном примеру занимљива је употреба облика другог лица јединине императива у значењу првог лица, што се потврђује личном заменицом *я*.

Тошовић Б. Руска граматика у поређењу са српскохрватском, Сарајево: «Свјетлост», 1988.

Извори

Богдановић С. Руски језик (за студенте учитељског факултета). Врање: Универзитет у Нишу – Учитељски факултет у Врању, 2005.

Гончаров И. А. Обломов (роман в четырёх частях), Москва: «ЭКСМО», 2002.

Гончаров И. А. Обломов (роман у четири дела), прев. М. Глишић, Београд: «Култура», 1952.

Пушкин, А. С. Сочинения, Том третий (Повести покойного Ивана Петровича Белкина; Рославлев; Дубровский), Москва: Изд. „Художественная литература“, 1964.

Пушкин, А. С. Приповетке (Приповетке покојнога Ивана Петровића Белкина; Рослављев; Дубровски), прев. Божидар Ковачевић, Београд: „Култура“, 1956.

Виолета Джонич

АЛТЕРНАТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ ИМПЕРАТИВНОСТИ В
РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Постоянно меняясь, язык требует с нас разные подходы исследования. В настоящей статье исследуются возможности высказывания императивных форм и значений в русском и сербском языках. При этом мы пользовались сравнительным и дескриптивным методами исследования.

Исходя из основного значения императива «требование осуществить действие», мы исследовали формы и значения императива на трёх уровнях: на морфологическом, так как императив может выражаться формами инфинитива, прошедшего времени, даже формой будущего времени. Эти формы используются в случаях более категоричного требования совершить действие. Некоторые синтаксические конструкции также являются возможностями для выражения императива и могут иметь как категоричное, так и некатегоричное значение, что представляет собой второй уровень исследования. И наконец, все представленные формы и значения могут употребляться в рамках определённого стиля. Таким образом автор дал обзор подходящих грамматических форм и конструкций для выражения императивного значения в русском и сербском языках.

Ключевые слова: императив, русский язык, сербский язык, значение категоричности, категория глагольного вида